

Piotr Guzowski

(University of Białystok, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-6494-4217>

e-mail: guzowski@uwb.edu.pl

Reforma włóczna jako rewolucja ekologiczna

Land Reform (VoloK Reform) as Ecological Revolution

ABSTRACT

The purpose of this article is to look at the great reform of the organization of the grand ducal estates in the second half of the 16th century through the prism of the concept of ecological revolution. The changes introduced as a result of the reform included the regulation of fields, the development of manors, the spread of the three-field system and the organization of estates into a system of aldermanships. They were all associated with an ecological transformation that changed the society's relationship with nature. The article is a research reconnaissance, drawing attention to settlement development, wilderness colonization, agricultural development and forest management as processes that transformed the landscape. An illustrative example explored in this article is the creation of manors, the organization of large villages, the endowment of land to the towns, as

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Piotr Guzowski, the Faculty of History and International Relations of the University of Białystok, 1 Niezależnego Zrzeszenia Studentów Square, Białystok 15-420, Poland			
SOURCE OF FUNDING: The article was written within the framework of the research project of the National Science Centre entitled: <i>System folwarczno-pańszczyźniany w Rzeczypospolitej i jego zróżnicowanie</i> , no: 2023/50/A/HS3/00524			
SUBMITTED: 2024.02.27	ACCEPTED: 2024.04.30	PUBLISHED ONLINE: 2024.10.22	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES	

well as the thinning and exploitation of forests in the western parts of the Grand Duchy of Lithuania: in Podlasie region and Grodno district. Until now, the sources of normative and inventory nature have usually been used to observe changes in the material sphere resulting from the land (volok) reform, whereas the author points out that they also allow observation of changes in mentality.

Key words: ecological revolution, land (volok) reform, Grand Duchy of Lithuania, colonization, modernisation

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest spojrzenie na wielką reformę organizacji dóbr wielkopszących w drugiej połowie XVI w. przez pryzmat koncepcji rewolucji ekologicznej. Zaprowadzone w wyniku tzw. pomiary włócznej zmiany oznaczające m.in. regulację pól, rozwój folwarków, rozprzestrzenienie trójpolówki oraz organizację włości w system wójtostw wiązały się z transformacją ekologiczną, która zmieniała relacje społeczeństwa z naturą. Artykuł jest rodzajem rekonesansu badawczego, zwraca uwagę na procesy osadnicze, kolonizację puszczy, rozwój rolnictwa i gospodarkę leśną jako procesy przekształcające krajobraz. Jako przykład podaje tworzenie folwarków, organizację dużych wsi, uposażanie w ziemię miasta, a także trzebieenie i eksploatację lasów w zachodnich częściach Wielkiego Księstwa Litewskiego: Podlasia i Grodzieńszczyźnie. Dotychczas wykorzystywane w badaniach nad reformą włóczną źródła o charakterze normatywnym i inwentarzowym były zwykle używane do obserwacji przemian w sferze materialnej, autor zaś wskazuje, że umożliwiają również obserwację przemian w mentalności.

Słowa kluczowe: rewolucja ekologiczna, reforma włóczna, Wielkie Księstwo Litewskie, kolonizacja, modernizacja

WPROWADZENIE

Rewolucja ekologiczna oznacza według najprostszej definicji „dogłębne zmiany krajobrazu i społeczeństwa, które prowadzą do częściowego przynajmniej zerwania ciągłości ze stanem wcześniejszym”¹. Do konceptualizacji i rozpowszechnienia tego terminu przyczyniła się Carolyn Merchant, która wykorzystała go w pracy poświęconej dwóm transformacjom: kolonialnej i kapitalistycznej w Nowej Anglii w okresie XVII–XIX w.² W jej wersji rewolucja ekologiczna dotyczyła zarówno sfery materialnej środowiska (krajobrazu, gatunków roślin i zwierząt,

¹ A. Izdebski, *Średniowieczni Rzymianie i przyroda. Interdyscyplinarna historia środowiska*, Kraków 2018, s. 92.

² C. Merchant, *The Theoretical Structure of Ecological Revolutions*, „Environmental Review” 1987, 11, 4, s. 265–274; eadem, *Ecological revolutions: nature, gender, and science in New England*, Chapel Hill 2010.

dominujących ekosystemów), jak i mentalnej człowieka (sposobu myślenia, wzorców kulturowych człowieka). Badanie konsekwencji działalności gospodarczej osadników angielskich w Nowym Świecie, wykraczających poza przekształcenie krajobrazu, a oznaczających nie tylko „włączenie europejskiego ekosystemu zwierząt, roślin, patogenów i ludzi”, a także szereg procesów, w wyniku których „społeczeństwa zmieniają swoje relacje z naturą”³, jest od lat przedmiotem studiów z zakresu historii środowiskowej, które nieraz są silnie nacechowane emocjonalnie i politycznie⁴. Z pewnym opóźnieniem zaczęły powstawać też prace dotyczące rewolucji ekologicznych na Starym Kontynencie⁵. Większość z nich dotyczy wczesnej nowożytności, choć, jak zwrócono uwagę, wprowadzenie każdego rolno-hodowlanego ekosystemu oznaczało rewolucję ekologiczną, a więc fundamentalną zmianę w relacjach człowieka ze światem naturalnym⁶. Dobrym przykładem takiej zmiany mogą być kolonizacje typowe dla późnego średniowiecza, zwłaszcza obszarów peryferyjnych jak Europa Środkowa czy Wschodnia, ale w kontekście polskim znaczenie ma opublikowanie w 2016 r. przez Adama Izdebskiego artykułu wzywającego do spojrzenia przez pryzmat koncepcji rewolucji ekologicznej na rozwój gospodarczy Polski w XVI w.⁷ Niniejszy artykuł będzie próbą odpowiedzi na ten postulat. Nie pretenduje jednak do całościowego ujęcia, a stanowi rodzaj rekonesansu badawczego. Jego celem jest zasygnalizowanie możliwości spojrzenia na wielką reformę gospodarczą w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI w. jako rewolucję ekologiczną.

Reformę włóczną według jej badacza, Jerzego Ochmańskiego, można określić „jako zespół przedsięwzięć techniczno-gospodarczo-społecznych, które poprzez wprowadzenie systemu włócznego i przejście do regularnej trójpolówki przeobrażały ustrój rolny”⁸. Została wprowadzona najpierw w dobrach wielkich książąt litewskich, a następnie była naśladowana przez magnatów i instytucje kościelne. Głównym celem reformy

³ C. Merchant, *The Theoretical*, s. 265, 273.

⁴ W. Cronon, *Changes in the land: Indians, colonists, and the ecology of New England*, New York 1983.

⁵ T. Kjærgaard, *The Danish revolution, 1500–1800: an ecohistorical interpretation*, Cambridge 1994; P. Warde, *Ecology, economy and state formation in early modern Germany*, Cambridge, New York 2006; K.R. Appuhn, *A forest on the sea: environmental expertise in Renaissance Venice*, Baltimore 2009.

⁶ R.C. Hoffmann, *An Environmental History of Medieval Europe*, Cambridge 2014, s. 31.

⁷ A. Izdebski, *Rewolucja ekologiczna w szesnastowiecznej Polsce? Przemiany przyrodnicze okresu wczesnej nowożytności na ziemiach polskich na tle europejskim*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2016, 46, s. 25–43.

⁸ J. Ochmański, *Reforma włóczna na Litwie i Białorusi w XVI wieku*, w: idem, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986, s. 158.

była chęć podniesienia dochodowości dóbr ziemskich przez modernizację gospodarczą⁹. Była przedsięwzięciem realizowanym na wielką skalę i od ponad stu lat budzi zainteresowanie historyków, którzy opisywali zarówno jej założenia, jak i wdrożenie w skali ogólnokrajowej i z perspektywy regionalnej¹⁰. Ustawa włóczna z 1557 r. była poprzedzona szeregiem wcześniejszych zarządzeń Zygmunta I, Bony Sforzy i samego Zygmunta Augusta z lat 1514, 1527, 1529, 1547 mających na celu uporządkowanie gospodarki dworskiej w różnych regionach kraju. Zasadniczy dokument zaś zakładał m.in:

- uporządkowanie i regulację majątków wielkopszących w wyniku wprowadzenia systemu włócznego – podziału ziemi na włóki (21,3–23,5 ha) oraz dostosowania do niego systemu czynszów i podatków;
- przejście do regularnej trójpólki;
- rozwój gospodarki folwarczej;
- regulację wsi w formę trójpólki;
- organizację włości w system wójtostw obejmujących 100–150 włók.

Ponadto regulacji został poddany szereg kwestii związanych nie tylko z gospodarką wiejską, ale także organizacją służb wielkopszących, prawami poddanych, budową i konserwacją infrastruktury drogowej i siedzib władcy. Wśród mniej lub bardziej szczegółowych przepisów można wyróżnić także takie, które regulowały gospodarkę ziemią, lasami i zasobami wodnymi. Nie zawsze wprowadzenie ich w życie musiało oznaczać rewolucję ekologiczną. Warto się jednak przyjrzeć, do jakiego stopnia mogło dojść do przekształcenia ekosystemu.

⁹ M. Доўнар-Запольскі, *Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства літоўскага пры Ягелонах*, Мінск 2009.

¹⁰ L. Kolankowski, *Pomiara włóczna*, „Ateneum Wileńskie” 1927, 4, s. 235–251; K.I. Кернажыцкі, *Аграрная рэформа ў Бабруйскім старостве і эканамічнае становішча яго насельніцтва з XVII да паловы XIX ст.: Фармаванне капіталізму*, Мінск 1931; W. Conze, *Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weissrussland*. 1. Teil. *Die Hufenverfassung im ehemaligen Grossfürstentum Litauen...*, Leipzig 1940; Д.Л. Похилевич, *Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI–XVIII вв.*, Львов 1957; В.И. Пичета *Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве*, Москва 1958; А. Гурбик, *Аграрна реформа в Україні XVI ст.*, Київ 1997; А. Hubryk, *Reforma włóczna na Ukrainie w XVI wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1999, 59, s. 107–126; А. Czapiuk, *Reformy agrarne w dobrach królewskich na Podlasiu w XVI wieku na tle ich funkcjonowania*, Warszawa 1990, maszynopis pracy doktorskiej.

KOLONIZACJA

Pierwszy etap reformy włócznej, trwający w latach 1547–1566, objął „kompleksy majątkowe w zachodniej połaci Wielkiego Księstwa Litewskiego: na Żmudzi, Litwie właściwej, Podlasiu i południowo-zachodniej Białorusi”¹¹. Na potrzeby artykułu przyjrzyć się procesom modernizacyjnym na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie, które pokryte były puszciami „stanowiącymi zachodni kraniec wielkich puszczy litewskich, ciągnących się prawie nieprzerwanym pasem od Niemna”¹² na zachód i południowy zachód. Na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych lasy stanowiły ok. 70% powierzchni Podlasia i dorzecza Niemna¹³.

Ustawa włóczna nakazywała założenie jak największych folwarków przy zamkach i dworach wielkoksiażeńskich. Jej artykuł 20 mówił wprost: „Фолварки хочемъ мети абы везде становены, яко наболшы быти могуць, пры кажъдыхъ замъкохъ и дворехъ нашыхъ”¹⁴. Oprócz pól obsiewanych zbożem gospodarstwa wielkoksiażeńskie powinny mieć zorganizowane ogrody (art. 22), a ogrodnikom należy wymierzyć niewielkie dodatkowe działki trzymorgowe (art. 16). Z folwarkami miał się również wiązać rozwój hodowli zwierząt (art. 21). Z folwarkami była związana ludność służebna, której także przydzielano działki ziemi. Podstawowym jednak działaniem związanym z reformą było przemierzenie ziemi i uregulowanie rozplanowania przestrzennego. Chłopi zostali podzieleni na tiahłych, którzy pełnili służby, odrabiali pańszczyznę (dwa dni w tygodniu), i osadnych – płacących czynsz (art. 15)¹⁵.

Rewizor pomiary na Żmudzi, dworzanin królewski Jakub Łaskowski¹⁶, we wstępie do rejestru pomiary włócznej włości korszewskiej z 1562 r. wyjaśnił, powołując się na swego wuja Piotra Chwalczewskiego, jednego z twórców reformy¹⁷, sens akcji kolonizacyjnej: „wozem żyta siła

¹¹ J. Ochmański, *Reforma*, s. 163; A. Kołodziejczyk, *Przemiany społeczno-gospodarcze na Podlasiu w XV–XVI wieku*, Olsztyn 2012, s. 109–154.

¹² E. Wroczyńska, *Eksploracja lasów na Podlasiu w XVI w.*, w: *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII wieku*, red. A. Wyrobisz, Warszawa 1981, s. 145.

¹³ K. Ślaski, *Lasy a osadnictwo*, w: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, red. J. Broda, A. Żabko-Potopowicz, Warszawa 1965, s. 43–44; J. Śliwiński, *Grodzieńszczyzna i Podlasie w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkoksiażeńskie puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, Olsztyn 2010, s. 69.

¹⁴ *Русская Историческая Библиотека*, t. 30, Санкт Петербург 1914, s. 555.

¹⁵ *Ibidem*, s. 551–558.

¹⁶ S. Alexandrowicz, *Łaskowski (Laskowski) Jakub, h. Leszczyc*, w: *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], t. 18, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 278–279.

¹⁷ W. Pociecha, *Chwalczewski Piotr, h. Traby*, w: *PSB*, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1938, s. 2–3; J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta*, Białystok 2000, s. 398–405.

ludzi może pożywić i nie mały czas, ale wozem drew w tych tu krainach zimnych, tedy się jeden człowiek niedługo ogrzeje”¹⁸.

Zakładane od podstaw lub przekształcane w wyniku pomiaru folwarki były bardzo duże. W starostwie grodzieńskim w latach 1558–1563 było 12 folwarków wielkości 10–30 włók¹⁹, w starostwie brzeskim cztery folwarki miały powierzchnię 10–27 włók²⁰. Folwarkom starostwa kobryńskiego w 1563 r. wymierzono od 22 do aż 37 włók ziemi ornej²¹. W starostwie knyszyńskim wymierzono folwarki od 12 do 30 włók²², w starostwie brańskim 15–24 włoki, suraskim 18²³, a w starostwach mielnickim i łosickim po 18 i 21 włók²⁴.

Liczba zakładanych folwarków nie była jednak duża, w zależności od położenia geograficznego ich udział w źródłach dochodów włości wielkopsiążących mógł rosnać, np. w pobliżu spławnych rzek odgrywały większą rolę niż na terenach słabiej skomunikowanych. Wszędzie jednak podstawę gospodarki pańskiej stanowiły świadczenia w postaci czynszu w pieniądzu i naturaliach. Miały być one pobierane proporcjonalnie od wielkości wymierzanych pól i jakości gruntów podzielonych na dobre, średnie, podłe i bardzo podłe. Ustawa włóczna zakładała możliwość przeliczenia wszystkich obciążeń na pieniądze (art. 15)²⁵. We wsiach wielkopsiążących starano się wymierzyć bardzo dużo włók, a także komasować grunty. W literaturze zwraca się uwagę, że „zanikały liczne niewielkie osady rozproszone dotąd wśród lasów i borów”, a ich miejsce zaczęły „zajmować duże wsie otoczone gruntami uprawnymi, skupione na kształt ulicówek”²⁶. Z tego powodu wsie należące do władcy wyróżniały się na

¹⁸ *Акты издаваемые Виленскою комиссією для разбора древних актов*, т. 25, Вильна 1898, s. 14.

¹⁹ У. Пічета, *Гаспадарскія (вядлікакняскія) двары ў заходніх воласьцях Беларусі пасля рэформы Жыгімонта Аўгуста*, „Гістарычна-археалагічны зборнік” 1927, 1, s. 97–118.

²⁰ A. Wawrzyńczyk, *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu z XV i XVI w.*, Wrocław 1951, s. 245.

²¹ J. Ochmański, *Gospodarka folwarczna w dobrach gospodarskich na Kobryńszczyźnie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1958, 6, s. 372; *Ревизия Кобринской экономики, составленная в 1563 году*, Вильна 1876.

²² *Rewizja dworów starostwa knyszyńskiego*, w: *Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce w XVI i XVII w.*, red. W. Chomętowski, Warszawa 1876, s. 241–299.

²³ *Писцовая книга Гродненской экономики с прибавлениями, изданная Виленской комиссією для разбора древних актов*, ч. 2, Вильна 1882, s. 357–360, 454.

²⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Skarbu Koronnego LVI, sygn. M. 2-I, k. 186v, 226v.

²⁵ *Русская Историческая Библиотека*, т. 30, s. 551–552.

²⁶ A. Kołodziejczyk, *Z dziejów kolonizacji puszczy na Podlasiu w XV–XVI wieku*, w: *Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI wieku*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2002, s. 70.

tle osad szlacheckich czy kościelnych. W przypadku trzech ziem, które weszły w skład województwa podlaskiego po reformie administracyjnej 1566 r. (drohickiej, bielskiej i mielnickiej), a następnie do Korony, majątki królewskie obejmowały 242 osady, co stanowiło 14,4% wszystkich miejscowości regionu. Jednocześnie skupiały one 42% areалу uprawnego Podlasia²⁷. Aż 125 spośród 229 (55%) wsi monarszych województwa było osadami dużymi, liczącymi ponad 20 włók (i zamieszkanymi przez co najmniej 200 osób). W starostwie augustowskim, bielskim, knyszyńskim, tykocińskim i włości Kleszczele znajdowały się wsie liczące powyżej 50 włók, z kolei w starostwie mielnickim w dwóch wsiach wymierzono po ponad 100 włók. Rekordowa pod względem wielkości była miejscowość Klejniki w starostwie bielskim z arealem ponad 150 włók²⁸. Wymierzenie tak dużej liczby działek nie musiało oznaczać, że wszystkie one od razu były użytkowane. Rejestry włóczne w wielu przypadkach pozostawiają puste miejsca na wpisanie imion chłopów, którzy obejmą grunty w użytkowanie w przyszłości. Normą też było dzierżawienie dodatkowych włók przez wcześniej osadzonych chłopów, którzy mieli duże możliwości powiększania swoich pól uprawnych. Nie zawsze jednak objęcie pustych działek kończyło się ich trwałym zagospodarowaniem. Kilkanaście lat po reformie w starostwie bielskim lustratorzy pisali: „poddani, którzy byli przyjęli, zaraz pokinęli nie siejąc”²⁹. Były jednak miejsca, gdzie zapoczątkowana w pierwszej połowie XVI w. akcja kolonizacyjna, dzięki przeprowadzeniu pomiaru włócznej, przyniosła stosunkowo szybko istotne efekty. Przykładem może służyć starostwo mielnickie (tabela 1). Biorąc pod uwagę dane z miejscowości, które znalazły się we wszystkich czterech zachowanych źródłach opisujących starostwo w latach 1545, 1551, 1560 i 1580, a więc bez osad włączonych do utworzonego w międzyczasie starostwa łosickiego³⁰, w ciągu trzech dekad liczba włók miejskich się podwoiła – wzrosła z 95 do 202. Zapewne z podobnym przyrostem mieliśmy do czynienia w osadach wiejskich, choć zjawisko to jest trudniejsze do ustalenia źródłowo ze względu na użycie różnych jednostek gospodarczych do opisu (gospodarstwa, dymy, włóki). Na pewno jednak dwadzieścia lat, jakie upłynęły między pomiarem włóczną a rejestrem poborowym z 1580 r., przyniosły powiększenie areálu uprawnego z 368 włók do 523,5.

²⁷ K. Boroda, *Przynależność własnościowa osiedli*, w: *Województwo podlaskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. M. Gochna, B. Szady, cz. II, *Komentarz. Indeksy*, Warszawa 2021, s. 166.

²⁸ P. Guzowski, *Wielkość osiedli*, w: *Województwo podlaskie*, s. 162.

²⁹ *Lustracje województwa podlaskiego*, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław–Warszawa 1959, s. 65–66.

³⁰ D. Michaluk, *Ziemia mielnicka województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku*, Toruń 2002, s. 81–82.

Uposażenie Mielnika w ziemię zwraca uwagę na fakt, że reforma włóczna zaowocowała wymierzeniem dużej liczby gruntów także innym miastom monarszym na Podlasiu. Warto przy tym podkreślić, że ośrodki miejskie nie były duże, zaludnienie największego z nich, czyli Bielska, sięgało zaledwie 3000 mieszkańców. W strukturze zawodowej większości miasteczek ludność rolnicza miała duże znaczenie³¹, a wydzielanie i wymierzenie działek rolnych, które unormowało poziom obciążeń na rzecz właściciela, było rozsądnym procesem modernizacyjnym na obszarze zapóźnionym gospodarczo. Stanisław Alexandrowicz na podstawie rejestru poboru z 1580 r. zestawiał dane o uposażeniu miast podlaskich

Tabela 1. Zmiany areалу uprawnego i zaludnienia w starostwie mielnickim

Starostwo mielnickie	Liczba gospodarstw 1545*/1551	Liczba włók 1545*/1551	Liczba gospodarstw/dymów 1560	Liczba włók 1560	Liczba domów 1580	Liczba włók 1580
Wsie*	506		659	368		523,3
Miasto	144	95	150	103	443	202

Źródło: AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego LVI, sygn. M. 2-I; *Rejestr poborowy z 1580 r.*, w: *Źródła dziejowe*, t. XVI (Podlasie cz. 1), Warszawa 1908, s. 59–60.

Tabela 2. Uposażenie w ziemię miast królewskich w województwie podlaskim w 1580 r.

Miasto	Domy	Liczba ludności	Włoki	Włoki/dom
Augustów	300	1800	130	0,43
Bielsk	557	3342	376	0,68
Brańsk	291	1746	132	0,45
Drohiczyn	330	1980	90	0,27
Goniądz	247	1482	174	0,70
Kleszczele	385	2310	322	0,84
Knyszyn	279	1674	96	0,34
Łosice	189	1134	84	0,44
Mielnik	254	1524	118	0,46
Narew	125	750	115	0,92
Rajgród	129	774	80	0,62
Suraż	317	1902	147	0,46
Tykocin	240	1440	81	0,34

Źródło: S. Alexandrowicz, *op. cit.*, s. 151.

³¹ J. Maroszek, *Rzemiosło w miastach podlaskich w XV–XVIII w.*, w: *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*, t. II, Warszawa 1976, s. 183.

we włóki, będące do dyspozycji mieszczan (tabela 2)³². Przeliczenie liczby włók na mieszkańców miast pokazuje, że w drugiej połowie XVI w. funkcjonowały miejscowości, w których na jednego z mieszkańców przypadało 0,8–0,9 włóki (np. Narew i Kleszczel). Należy jednak od razu dodać, że wydzielane grunty tworzyły osady podmiejskie: wsie, przedmieścia albo osady folwarczne. Te ostatnie nie musiały oznaczać realnie funkcjonujących gospodarstw pańskich, gdyż pola często rozdzielano między chłopów, jak to miało miejsce w Kleszczelach³³. Bez względu na to, czy mieliśmy do czynienia z ziemią folwarczną, czy bezpośrednio użytkowaną przez chłopów, włóki wymierzane i zorganizowane były w systemie trójpolowym.

LASY

Polityka i gospodarka leśna wielkich książąt litewskich była już wielokrotnie przedmiotem analizy³⁴. W kontekście rozważań nad rewolucją ekologiczną można spojrzeć na gospodarkę leśną prowadzoną zarówno przez samych wielkich książąt i dzierżawców dóbr monarszych, jak i ludność zamieszkującą lokalnie, w pobliżu kompleksów leśnych. Należy też pamiętać, że chłopci często w ramach swoich włók mieli pozostawiane fragmenty lasu. Wielcy książęta litewscy od drugiej połowy XV w. dążyli do „racjonalnego wykorzystania dóbr puszczańskich i jednocześnie zadbania o ich ochronę”³⁵. Temu służyła wytworzona w kolejnym stuleciu organizacja puszczy w oddzielne jednostki gospodarcze – leśnictwa. Na ich czele stali leśniczowie, korzystający z pomocy straży leśnej: strzelców i osoczników³⁶. Mimo stworzenia tego aparatu urzędniczego w pierwszej połowie XVI w. rozwijała się kolonizacja puszczy, a na obszarach zagospodarowanych rolniczo, ale także wokół miast, ludność zwyczajowo

³² S. Alexandrowicz, *Powstanie i rozwój miast województwa podlaskiego*, „Acta Baltico-Slavica” 1964, 1, s. 151.

³³ J. Zieleniewski, *Rejestr pomiaru włócznej Kleszczel z roku 1560*, „Studia Podlaskie” 1991, 3, s. 229–231.

³⁴ Najnowszy stan badań można znaleźć w takich publikacjach, jak: *Puszcze wielkksiążęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2007; J. Śliwiński, *op. cit.*; S. Zawadzki, G. Zawadzki, *Puszcze w ekonomiach królewskich Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XVII wieku – zarządzanie i eksploatacja*, „Rocznik Lituaniistyczny” 2021, 7, s. 155–184.

³⁵ A. Kołodziejczyk, *Puszcze na Podlasiu, ich kolonizacja i podziały*, w: *Puszcze*, s. 193.

³⁶ A. Żabko-Potopowicz, *Lasy wielkksiążęce za Zygmunta Augusta i ich gospodarze, w: Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju*, Warszawa 1974, s. 24.

korzystała z prawa użytkowania sąsiedniej puszczy, tzw. wchodów³⁷. Prawa te Zygmunt I, Bona i Zygmunt August próbowali ograniczyć. Cytowany wyżej rewizor Jakub Łaskowski pisał: „Z lasów [...] teraz żadnego pożytku nie masz do skarbu jego królewskiej mości. Ale gdy rozum z pilnością przystanie i z tych successu temporis może by osobliwy pożytek...”³⁸. Reforma włóczna miała odegrać w tym pewną rolę. Opisywała ona obowiązki strzelców i osoczników (art. 4 i 6), a także warunki korzystania z lasów wielkoksiażących (art. 32, 33, 48, 49)³⁹. Ludność mogła traktować lasy jako źródła opału i budulca, ale tylko na własne potrzeby. Mogła też używać ich jako pastwisk i zakładać barcie. W czasie pomiarów zwykle wytyczano granice puszczy i określano wchody do nich. W przypadku terenów miejskich przylegające do nich lasy również mierzone z przeznaczeniem do użytku mieszczan, jak to miało miejsce na przykład w Kleszczelach: „Boru mieskiego od granicy połowieckiej włók 18. To ostawiono miastu na budowanie na drzewo”⁴⁰. W przypadku Narwi puszcza miejska miała ponad 53 włóki⁴¹. Bez względu na to, ile lasu przeznaczano mieszczanom i przedmieszczanom, i jak bardzo rozwijano przepisy administracyjne, np. ustawą leśną z 1567 r., to w wyniku rozwoju procesów osadniczych dochodziło do stopniowego karczunku i niemal rabunkowej eksploatacji lasów. Jako kluczowy przykład takiego postępowania podaje się trzebież Puszczy Bielskiej, której tereny do końca XVII w. zamieniono w obszary rolne⁴². Rewizor Łaskowski widział zagrożenie płynące z niekontrolowanej wycinki lasów i przestrzegał: „A gdy drzewo wyginie, skąd budowanie, skąd kolasy, skąd potrzeby insze domowe, skąd brona z sochą, których, gdyby nie było, a wszystko kupować przyszło i toby niewielki pożytek niosło”⁴³. Ale z drugiej strony musiał kierować się instrukcją daną przez Zygmunta Augusta mierniczym 20 lipca 1558 r., nakazującą, by w sytuacji, gdy wsie były ludne, a gruntu brakowało, poddanych przenosić na nowe włóki puste⁴⁴. Oczekiwanie wielkiego księcia rozumiał wspomniany już rewizor i starosta knyszyński Piotr Chwalczewski, zakładając 16 nowych wsi,

³⁷ J. Łowmiański, *Wchody miast litewskich*, cz. 1, „Ateneum Wileńskie” 1923, 3–4, s. 398–466; cz. 2, 1924, 5–6, s. 1–30.

³⁸ *Акты*, т. 25, s. 14.

³⁹ *Русская*, т. 30, s. 545, 574–587, 584–586.

⁴⁰ J. Zieleniewski, *Rejestr pomiaru włócznej Kleszczel z roku 1560*, „Studia Podlaskie” 1991, 3, s. 240.

⁴¹ *Инвентарь города Нарвы*, в: *Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, т. 14, Вильна 1888, s. 73

⁴² A. Kołodziejczyk, *Puszcze*, s. 204–207.

⁴³ *Акты*, т. 25, s. 14.

⁴⁴ *Русская*, т. 30, s. 591.

także na terenie leśnictwa knyszyńskiego⁴⁵, bowiem to gospodarka rolna przynosiła znacznie większe dochody niż zarządzanie lasami. Dochód brutto ze starostwa bielskiego w 1576 r. był siedmiokrotnie większy niż z leśnictwa bielskiego⁴⁶.

PODSUMOWANIE

Reforma włóczna została pomyślana jako sposób odbudowy dochodowości dóbr wielkopsiążących i można powiedzieć, że została zrealizowana z sukcesem. Wprowadzono nowy model gospodarowania, a w procesie modernizacji relacje człowieka z naturą odgrywały kluczową rolę. Zachowany zasób źródłowy zdecydowanie wiele mówi o materialnych aspektach przeobrażeń związanych z reformą włóczną, ale bez wątplenia możliwe jest jednak także spojrzenie na kwestie mentalne. Sama ustawa, zachowane rejestry pomiarów czy inwentarze dóbr królewskich skupiają się na gospodarce człowieka: rolnictwie, hodowli, leśnictwie, rzemiośle, które przyczyniały się do przekształcania krajobrazu. Najbardziej widoczne zmiany wywoływał rozwój osadnictwa, a co za tym idzie karczowanie lasów i wymierzanie pól, ale także tam, gdzie teoretycznie pozostawały tereny puszczańskie, odgrywać one musiały inną rolę niż w okresie wcześniejszym. W przypadku Puszczy Goniądzkiej lustratorzy w 1576 r. podkreślali, że w jej jednej części „miodu do pana leśniczego nie oddawają, gdyż tam barci spustoszały”, w innym miejscu zaś „drzewo bartne do zamku goniądzkiego wyrąbiono”⁴⁷. Realna ocena potencjału demograficznego kolonizacji i zmian osadniczych, a także wywołanej reformą antropopresji nie jest jednak możliwa za pomocą jedynie źródeł pisanych, które często prezentują program gospodarczy, a nie realne dokonania. Warto więc uzupełnić studia historyczne wysokorozdzielczymi i wielowskaźnikowymi badaniami archiwów natury w postaci osadów jezior czy torfowisk⁴⁸, pozwalającymi na dynamiczną rekonstrukcję zmian krajobrazu, w tym deforestację, rozwój i kryzysy gospodarki zbożowej

⁴⁵ J. Maroszek, *Pogranicze*, s. 399; A. Kołodziejczyk, *Puszcze*, s. 230; R. Musiuk, *Kształtowanie się osadnictwa leśnego na terenie Puszczy Knyszyńskiej – uwarunkowania historyczne i prawne*, „Architecturae et Artibus” 2012, 4, s. 13–29.

⁴⁶ P. Guzowski, *Podlasie w systemie skarbowym Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony doby unii lubelskiej*, „Studia Podlaskie” 2022, 30, s. 21.

⁴⁷ *Lustracje*, s. 142.

⁴⁸ M. Lamentowicz et al., *Znaczenie wysokorozdzielczych wielowskaźnikowych (multi-proxy) badań paleoekologicznych dla geografii historycznej i historii gospodarczej*, „Studia Geohistorica” 2019, 7, s. 30–55.

czy hodowlę⁴⁹. Archiwa natury pozwalają także na lepsze rozpoznanie wpływu zmian klimatu nie tylko na świat przyrody, ale także sytuację społeczno-gospodarczą człowieka, a przecież kilka dekad po reformie włócznej mieliśmy do czynienia z kulminacją małej epoki lodowcowej, która mogła, choć nie musiała, mieć istotne znaczenie dla całego systemu społeczno-przyrodniczego⁵⁰. Sama ustawa włóczna, jak i późniejsza dokumentacja gospodarcza, wiele mówią o reakcji jednostek społeczności i administracji monarszej na klęski elementarne, w tym ekstremalne sytuacje pogodowe. Tradycyjne materiały historyczne dają także szereg niewykorzystanych dotąd możliwości spojrzenia na funkcjonowanie gospodarstw domowych, wspólnot lokalnych, a nawet rynku w ekologicznym kontekście. Na pewno reforma włóczna i instrukcje przekazane urzędnikom miały wpływ na wielkość i strukturę chłopskich gospodarstw domowych, które były uposażane w stosunkowo duże nadziały ziemi i sprzyjały rodzinom, które pod względem demograficznym były rozszerzone i złożone – rewizorzy wielokrotnie opisywali, że na jednej włoce siedział ojciec z dorosłym synem albo dwaj dorośli i zapewne żonaci bracia. Bez wątplenia taki sposób organizacji wpływał na gospodarowanie, ale też funkcjonowanie w otaczającym świecie przyrody. Znakomicie opisana w literaturze organizacja leśnictw wielkoksiażących powinna być uzupełniona dogłębnym zbadaniem znaczenia lasów z perspektywy mikro, chłopskiej czy lokalnej – np. miejscowych urzędników bądź dzierżawców. Na ile rzeczywiście mieliśmy do czynienia z rabunkową gospodarką leśną, a na ile da się zaobserwować sposób gospodarowania zasobami leśnymi, nie tylko przez leśniczych, ale wspólnoty chłopskie czy nawet poszczególnych gospodarzy? Warto w tym kontekście postawić pytania o kwestie związane ze źródłami energii, nie tylko dlatego, że pogranicze koronno-litewskie do dziś słynie ze swoich puszczy, ale także ze względu na łączący się z reformą włóczną postęp techniczny i wykorzystanie zasobów wodnych wykraczające poza potrzeby dworu monarszego⁵¹. Wreszcie warto zwrócić większą uwagę na rolę zwierząt nie tylko jako niezbędnego elementu życia gospodarczego i rozrywki (myślistwo), ale także jednoczesnego składnika świata przyrodniczego i otoczenia

⁴⁹ Dobrym przykładem połączenia studiów nad archiwami ludzkimi – źródłami archeologicznymi i pisanymi oraz archiwami natury jest artykuł: S. Czerwiński et al., *Environmental implications of past socioeconomic events in Greater Poland during the last 1200 years. Synthesis of paleoecological and historical data*, „Quaternary Science Reviews” 2021, 259.

⁵⁰ G. Jawor, *Impact of Climate Change in the Little ice Age on Mountain Communities of the 15th and 16th c. The Polish Carpathians: a Case Study*, „Res Historica” 2022, 54, s. 75–94.

⁵¹ A. Pytasz-Kołodziejczyk, *Zasoby wodne w dobrach wielkoksiażących zachodniej Grodziszczyzny w XVI wieku. Administracja i eksploatacja*, Olsztyn 2017.

ludzkiego. Hodowla zwierząt była istotna w kontekście zarządzania lasami czy też dla rozwoju rynków lokalnych, nawet eksportu (podwoły). Ale przepisy mówią o zróżnicowanym stosunku do dzikich zwierząt, który nie musi tylko odzwierciedlać troski o grubą zwierzynę łowną zarezerwowaną księciu. Czy to, że artykuł 33 ustawy włócznej pozwala poddanym wielkksiążęcy upolować: „wilka, lisa, rysia, rosomaka, zająca czy wiewiórkę”, ale saren i żadnego innego dużego zwierza nie mogli zabić nawet na swoich polach⁵², oznacza, że w drugiej połowie XVI w. ziemie Wielkiego Księstwa dotknął realny kryzys populacji dzikich zwierząt?

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:
Archiwum Skarbu Koronnego LVI, sygn. M. 2-I.

Printed sources (Źródła drukowane)

Akty izdawajemyje Wilenskojy komissijeyu dlya razbora drevnikh aktov, t. 14, Vil'na 1888 [*Акты издаваемые Виленскою комиссией для разбора древних актов*, t. 14, Вильна 1888].

Akty izdawajemyje Wilenskojy komissijeyu dlya razbora drevnikh aktov, t. 25, Vil'na 1898 [*Акты издаваемые Виленскою комиссией для разбора древних актов*, t. 25, Вильна 1898].

Lustracje województwa podlaskiego, wyd. J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław–Warszawa 1959.

Pistovaya kniga Grodnenskoj ekonomii s pribavleniyami, izdannaya Wilenskoj komissijey dlya razbora drevnikh aktov, ch. 2, Vil'na 1882 [*Писцовая книга Гродненской экономики с прибавлениями, изданная Виленской комиссией для разбора древних актов*, ч. 2, Вильна 1882].

Revizija Kobrinskoj ekonomii, sostavlennaya v 1563 godu, Vil'na 1876 [*Ревизия Кобринской экономики, составленная в 1563 году*, Вильна 1876].

Rewizja dworów starostwa knyszynskiego, w: *Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce w XVI i XVII w.*, red. W. Chomętowski, Warszawa 1876.

Russkaya Istoricheskaya Biblioteka, t. 30, Sankt Peterburg 1914 [*Русская Историческая Библиотека*, т. 30, Санкт Петербург 1914].

Zieleniewski J., *Rejestr pomiary włócznej Kleszczel z roku 1560*, „*Studia Podlaskie*” 1991, 3.
Źródła dziejowe, t. XVI (Podlasie cz. 1), Warszawa 1908.

Studies (Opracowania)

Alexandrowicz A., *Łaskowski (Laskowski) Jakub, h. Leszczyc*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 18, red. E. Rostworowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973.

Alexandrowicz S., *Powstanie i rozwój miast województwa podlaskiego*, „*Acta Baltico-Slavica*” 1964, 1.

Appuhn K.R., *A forest on the sea: environmental expertise in Renaissance Venice*, Baltimore 2009.

⁵² *Русская*, t. 30, s. 576.

- Boroda K., *Przynależność własnościowa osiedli*, w: *Województwo podlaskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. M. Gochna, B. Szady, cz. II, *Komentarz. Indeksy*, Warszawa 2021.
- Conze W., *Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weissrussland*. 1. Teil. *Die Hufenverfassung im ehemaligen Grossfürstentum Litauen...*, Leipzig 1940.
- Cronon W., *Changes in the land: Indians, colonists, and the ecology of New England*, New York 1983.
- Czapiuk A., *Reformy agrarne w dobrach królewskich na Podlasiu w XVI wieku na tle ich funkcjonowania*, Warszawa 1990, praca doktorska napisana pod kierunkiem A. Wyczańskiego.
- Czerwiński S. et al., *Environmental implications of past socioeconomic events in Greater Poland during the last 1200 years. Synthesis of paleoecological and historical data*, „*Quaternary Science Reviews*” 2021, 259.
- Downar-Zapol'ski M., *Dzyarzhawnaya haspadarka Vyalikaha knyastva litovskaha pry Yahyelonakh*, Minsk 2009 [Доўнар-Запольскі М., *Дзяржаўная гаспадарка Вялікага княства літоўскага пры Ягелонах*, Мінск 2009].
- Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, red. J. Broda, A. Żabko-Potopowicz, Warszawa 1965.
- Guzowski P., *Podlasie w systemie skarbowym Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony doby unii lubelskiej*, „*Studia Podlaskie*” 2022, 30.
- Guzowski P., *Wielkość osiedli*, w: *Województwo podlaskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. M. Gochna, B. Szady, cz. II, *Komentarz. Indeksy*, Warszawa 2021.
- Hoffmann R.C., *An Environmental History of Medieval Europe*, Cambridge 2014.
- Hurbyk A., *Ahrarna reforma v Ukraini XVI st.*, Kyiv 1997 [Гурбик А., *Аграрна реформа в Україні XVI ст.*, Київ 1997].
- Hurbyk A., *Reforma włóczna na Ukrainie w XVI wieku*, „*Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*” 1999, 59.
- Izdebski A., *Rewolucja ekologiczna w szesnastowiecznej Polsce? Przemiany przyrodnicze okresu wczesniej nowożytności na ziemiach polskich na tle europejskim*, „*Historyka. Studia Metodologiczne*” 2016, 46.
- Izdebski A., *Średniowieczni Rzymianie i przyroda. Interdyscyplinarna historia środowiskowa*, Kraków 2018.
- Jawor G., *Impact of Climate Change in the Little ice Age on Mountain Communities of the 15th and 16th c. The Polish Carpathians: a Case Study*, „*Res Historica*” 2022, 54.
- Kyernazhytski K.I., *Ahrarnaya reforma w Babruyskim starastvoe i ekanamichnaye stanovishcha yaho nasyel'nitstva z XVII da palovy XIX st. Farmavannye kapitalizmu*, Minsk 1931 [Кернажыцкі К.І., *Аграрная рэформа ў Бабруйскім старастве і эканамічнае становішча яго насельніцтва з XVII да паловы XIX ст. Фармаванне капіталізму*, Мінск 1931].
- Kjærgaard T., *The Danish revolution, 1500–1800: an ecohistorical interpretation*, Cambridge 1994.
- Kolankowski L., *Pomiara włóczna*, „*Ateneum Wileńskie*” 1927, 4.
- Kołodziejczyk A., *Przemiany społeczno-gospodarcze na Podlasiu w XV–XVI wieku*, Olsztyn 2012.
- Kołodziejczyk A., *Puszcze na Podlasiu, ich kolonizacja i podziały*, w: *Puszcze wielkksiążęce na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2007.
- Kołodziejczyk A., *Z dziejów kolonizacji puszczy na Podlasiu w XV–XVI wieku*, w: *Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI wieku*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2002.

- Lamentowicz M. et al., *Znaczenie wysokorozdzielczych wielowskaźnikowych (multi-proxy) badań paleoekologicznych dla geografii historycznej i historii gospodarczej*, „*Studia Geohistorica*” 2019, 7.
- Łowmiański J., *Wchody miast litewskich*, cz. 1., „*Ateneum Wileńskie*” 1923, 3–4, 1923; cz. 2, 1924, 5–6.
- Maroszek J., *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta*, Białystok 2000.
- Maroszek J., *Rzemiosło w miastach podlaskich w XV–XVIII w.*, w: *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*, t. II, Warszawa 1976.
- Merchant C., *Ecological revolutions: nature, gender, and science in New England*, Chapel Hill 2010.
- Merchant C., *The Theoretical Structure of Ecological Revolutions*, „*Environmental Review*” 1987, 11, 4.
- Michaluk D., *Ziemia mielnicza województwa podlaskiego w XVI–XVII wieku*, Toruń 2002.
- Musiuk R., *Kształtowanie się osadnictwa leśnego na terenie Puszczy Knyszyńskiej – uwarunkowania historyczne i prawne*, „*Architecturae et Artibus*” 2012, 4.
- Ochmański J., *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986.
- Ochmański J., *Gospodarka folwarczna w dobrach gospodarskich na Kobryńszczyźnie*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*” 1958, 6.
- Ochmański J., *Reforma włóczna na Litwie i Białorusi w XVI wieku*, w: J. Ochmański, *Dawna Litwa. Studia historyczne*, Olsztyn 1986.
- Picheta V.I., *Agrarnaya reforma Sigizmunda-Avgusta v Litovsko-Russkom gosudarstve*, Moskwa 1958 [Пичета В.И., *Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовско-Русском государстве*, Москва 1958].
- Pichyeta U.I., *Haspadarskiya (vyalikaknyaskiya) dvary w zachodnikh volas'tsyakh Byelarusi pas'lya ryeformy Zhyhimonta Awhusta*, „*Histarychna-arkhyealalichny zbornik*” 1927, 1 [Пічета У.І., *Гаспадарскія (вялікакняскія) двары ў заходніх воласьцях Беларусі пасля рэформы Жыгімонта Аўгуста*, „*Гістарычна-археалагічны зборнік*” 1927, 1].
- Pokhilevich D.L., *Krest'yanе Belorussii i Litvy v XVI–XVIII vv.*, L'vov 1957 [Похилевич Д.Л., *Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI–XVIII вв.*, Львов 1957].
- Pociecha W., *Chwalczewski Piotr, h. Traby*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, red. W. Konopczyński, Kraków 1938.
- Puszcze wielkopsiężące na północnym Podlasiu i zachodniej Grodzieńszczyźnie w XV–XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2007.
- Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII wieku*, red. A. Wyrobisz, Warszawa 1981.
- Pytasz-Kołodziejczyk A., *Zasoby wodne w dobrach wielkopsiężących zachodniej Grodzieńszczyzny w XVI wieku. Administracja i eksploatacja*, Olsztyn 2017.
- Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI wieku*, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2002.
- Śląski K., *Lasy a osadnictwo*, w: *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, red. J. Broda, A. Żabko-Potopowicz, Warszawa 1965.
- Śliwiński J., *Grodzieńszczyzna i Podlasie w Wielkim Księstwie Litewskim (wielkopsiężące puszcze i włości, eksploatacja, pożary)*, Olsztyn 2010.
- Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju*, Warszawa 1974.
- Warde P., *Ecology, economy and state formation in early modern Germany*, Cambridge, New York 2006.
- Wawrzyńczyk A., *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu z XV i XVI w.*, Wrocław 1951.
- Województwo podlaskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. M. Gochna, B. Szady, cz. II, *Komentarz. Indeksy*, Warszawa 2021.

- Wroczyńska E., *Eksploracja lasów na Podlasiu w XVI w., Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII wieku*, red. A. Wyrobisz, Warszawa 1981.
- Zawadzki S., Zawadzki G., *Puszcze w ekonomiach królewskich Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XVII wieku – zarządzanie i eksploatacja*, „Rocznik Lituanistyczny” 2021, 7.
- Żabko-Potopowicz A., *Lasy wielkksiążęce za Zygmunta Augusta i ich gospodarze, w: Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju*, Warszawa 1974.

NOTA O AUTORZE

Piotr Guzowski – ur. w 1975 r., dr hab., pracuje w Katedrze Historii Struktur Demograficznych, Gospodarczych i Religijnych Uniwersytetu w Białymstoku. Sekretarz działającego tam Centrum Badań Struktur Społecznych i Gospodarczych Przednowoczesnej Europy Środkowo-Wschodniej. W latach 2017–2018 pracował w Instytucie Historii PAN. Od 2016 r. zastępca redaktora naczelnego „Roczników Dziejów Społecznych i Gospodarczych”. Jego badania dotyczą przede wszystkim gospodarki i społeczeństwa Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego w średniowieczu i czasach nowożytnych. Zajmował się tematem rozwoju i funkcjonowania folwarku i gospodarki chłopskiej, ekonomiczną rolą instytucji religijnych, demografią stanu szlacheckiego. W 2008 r. opublikował książkę pt. *Chłopi i pieniądze na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*. W 2020 r. za książkę *Rodzina szlachecka w Polsce przedrozbiorowej. Studium demograficzne* otrzymał Nagrodę im. Stefana Krzysztofa Kuczyńskiego.

ABOUT THE AUTHOR

Piotr Guzowski – born 1975, PhD with habilitation, works in the Department of History of Demographic, Economic and Religious Structures at the University of Białystok. Secretary of the Centre for the Study of Social and Economic Structures of Pre-Modern Central and Eastern Europe, which operates there. In 2017–2018 he also worked at the Institute of History of the Polish Academy of Sciences. Since 2016, he has been deputy editor-in-chief of „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych”. His research focuses on the economy and society of the Crown and the Grand Duchy of Lithuania in the Middle Ages and modern times. He has dealt with the subject of the development and functioning of the manor and peasant economy, the economic role of religious institutions, and the demography of the noble state. In 2008, he published a book entitled *Chłopi i pieniądze na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*. In 2020, for his book *Rodzina szlachecka w Polsce przedrozbiorowej. Studium demograficzne*, he received the Stefan Krzysztof Kuczyński Award.